

UNIVERSITATE ȘI ELITE. REPERE BIBLIOGRAFICE

Fără îndoială, deceniul al optulea marchează un interes tot mai profund față de *elite* și *învățămîntul superior*, din rațiuni asupra cărora nu e cazul a insista aici, dar a căror oportunitate s-a dovedit indiscutabilă. Semnificativ este însă faptul că acest interes se manifestă în afara cadrelor tradiționale de cercetare istorică (pozitivistă), privilegiindu-se îndeosebi istoria socială, cît se poate de cantitativă. S-a depășit astfel referința la cîteva tipuri ideal abstracte de universitate - precum a fost lucrarea lui St. d'Irsay, *Histoire des Universités française et étrangères des origines à nos jours* (2 vol., Paris, 1933-1935), încă solidă ca informații, dar perimată metodologic - în profitul clientelei ce o atrage și a funcțiilor ce le îndeplinește în cadrul unei societăți date. Cu alte cuvinte, istoria administrativă, istoria intelectuală și a practicilor pedagogice au fost animate de cunoașterea concretă a indivizilor, a celor care, în mod uzual, dau conținut și valoare noțiunii de *elită*. Pentru că, la urma-urmei, Universitatea este pepiniera elitei intelectuale.

În acest context, analiza recrutării sociale, etnice, confesionale, regionale, rezidențiale (pentru logica inegalităților sociale în față studiilor); recrutarea școlară a studenților (pentru logica inegalității școlare: licee de origine, nivelul reușitei la bacalaureat etc.); condiția studentului (burse, corporații, sociabilitate); sociologia reușitei universitare; organizarea internă a universităților (natura specializărilor, raporturile cu puterea politică etc.); ponderea diverselor filiere de studii (analiza de lungă durată a efectivelor, raportul bărbăți-femei, titlurile acordate); traiectoria post-universitară și factorii sociali ai carierei profesionale ș.a. - au devenit teme fecunde de cercetare, cu rezultate pe care vom încerca să le surprindem oarecum sumar.

O tipologizare a istoriografiei universităților poate departaja, în mod simplist, trei direcții de cercetare. Prima, cea mai veche și care continuă să furnizeze lucrări importante, este cea a istoriei instituționale, care oferă imaginea unei vieți proprii, cu caracteristici ireductibile și funcții specifice, cu un conținut de episoade și detalii ce acoperă mai degrabă timpul scurt. De regulă este o istorie cronologică, ce caută să explice procesul evolutiv, transformarea graduală pe baza reformelor și inovațiilor etc., însă totul prin permanenta raportare la tradiție, pentru că, în fond, acest gen de abordări au la bază un moment aniversativ care permite astfel afirmarea unei continuități cel puțin simbolice. Un atare tip de reconstrucție se regăsește, practic, pentru fiecare universitate în parte sau, în ansamblu, pentru o țară ori epocă istorică, cu o supra-abundență bibliografică. Evident, din aceeași perspectivă metodologică, s-a vorbit și de discontinuități, de fracturi instituționale, încercîndu-se discreditarea "continuității" și "tradiției" instituționale, "triumfaliste", chiar în cazul unui învățămînt superior cu certe tradiții, precum cel francez. Iar acest fapt nu a fost lipsit de conotații politico-ideologice. Cităm aici lucrarea lui George Wiesz, *The Emergence of Modern Universities in France, 1863-1914* (Princeton, Princeton U.P., 1983) sau studiul lui Antoine Prost, 1968: *Mort et naissance de l'Université française*, în vol. *Éducation*,

société et politiques. Une histoire de l'enseignement en France de 1945 à nos jours (Paris, Ed. du Seuil, 1992, p.117-139).

Această istorie instituțională nu a rămas însă cu totul imobilă, ultimul deceniu obligînd la perspective sociologice sau de istorie intelectuală notabile: Luigi Marino, *I maestri della Germania. Göttingen 1770-1820* (Torino, Einaudi, 1975)¹; Jaques Verger (ed.), *Histoire des Universités en France* (Toulouse, Ed. Privat, 1986); R. Chartier, D. Julia, J. Revel (ed.), *Les universités européennes du XVIe au XVIIIe siècle. Histoire sociale des populations étudiantes* (2 vol., Paris, EHESS, 1986-1987); Marco Marcacci, *Histoire de l'Université de Genève, 1559-1986* (Genève, Université de Genève, 1987); Th. Bender (ed.), *The University and the City, from Medieval Origins to the Present* (Oxford, Oxford U.P., 1987); *Zur geistigen Situation in der Zeit der Göttingen Universitätsgründung 1737: Eine Vortragsreihe aus Anlass des 250 Jährigen Bestehens der Georgia Augusta*, hrsg. Jürgen von Stackelberg (Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1988) ș.a. Sînt doar cîteva contribuții ce au admis că istoria socială sau cea intelectuală pot furniza abordărilor tradiționale elemente explicative fundamentale și că o conciliere a diverselor perspective nu numai că este profitabilă, ci benefică în cel mai înalt grad.

O a doua direcție, sub influența sociologiei educației, studiază originile, recrutarea și cariera studenților sau profesorilor. Demersul este fie prosopografic - utilizîndu-se în principal registre matricole pentru informații sociale și culturale, pentru factorii ce condiționează traiectoriile, locurile de formare etc. (vizînd elitele de orice tip) -, fie pur statistic. Prin această maniera de abordare se fixează îndeosebi funcțiile sociale ale învățămîntului superior în procesul de formare și de reproducere a elitelor, lucrările elaborate în spațiul anglo-saxon și german propunînd imagini explicative de ansamblu, întemeiate mai ales pe indicatori cantitativi. Așa sînt, bunăoară, cărțile lui Fritz K. Ringer, *Education and Society in Modern Europe* (Bloomington/London, Indiana U.P., 1979); Margaret Scotford Archer, *Social Origins of Educational System* (London/Beverly Hills, Sage Publications, 1979); Konrad H. Jarausch (ed.), *The Transformation of Higher Learning, Expansion, Diversification, Social Opening and Professionalization in England, Germany, Russia and the United States* (Stuttgart, Klett-Cotta, 1983) ș.a., mai ales din punct de vedere teoretic. Din această perspectivă trebuie menționate și anchetele empirice întreprinse în spațiul central și sud-est european care, deși nu au ajuns la încheieri sintetice semnificative, se impun prin informația brută pusă la dispoziția analiștilor: Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban (Studenți ardeleni în universitățile medievale, București, Kriterion, 1979)*; Szabó Miklós, Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700 (Studenți transilvăneni la universități străine între 1521-1700, Szeged, 1992)*; Szögi László, *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemlein. I. 1790-1850 (Studenți din Ungaria în universitățile Imperiului Habsburgic, Budapest/Szeged, 1994)*; Stelian Măndruț, *Rumänische Studenten aus Siebenbürgen an Universitäten Österreich-Ungarns und Deutschlands, 1897-1898* (în "Ungarn Jahrbuch", 20, 1992, p.171-180); idem, *Rumänische intelligentz und die Wiener Universität, 1867-1918. Allgemeine Betrachtungen* (în "Revue roumaine d'histoire", 35, 1995, 1-2, p.97-107); C. Sigmirean, *Contribuții la studierea frecventării universităților europene de către tinerii români ardeleni* (în vol. *Interferențe istorice și culturale româno-europene*, Tg. Mureș, 1996, p.105-124) ș.a.

A treia direcție, conturată din 1986 prin programul lansat de CNRS din Paris ("Action Thématique Programmée *prosopographie*") și pusă concret în lucru din toamna lui 1987, cu ocazia unei mese rotunde ce a reunit istorici și sociologi francezi și germani², își propune - prin animatorul ei principal Christophe Charle - investigații mult mai complexe atât sub aspectul metodelor și abordărilor conceptuale, cât și al temelor. În fapt, este un proiect de mare anvergură ce se bazează pe o rețea de cercetători care au ca principală preocupare prosopografia universitară aplicată la istoria comparată a învățământului superior din diversele state europene. Din această perspectivă, trei teme au devenit majore: 1. Istoria socială a profesorilor universitari, adică analiza sistematică a eșantioanelor de biografii (origine socială, modelele carierei universitare, strategiile matrimoniale, rolul cultural cel îndeplinesc și poziția socială în cadrul societății, raporturile cu alte tipuri de elite etc.), la care în mod necesar se asociază studiul contextual al discursurilor, reflexiilor, memoriilor, jurnalelor, luărilor de poziție în diversele probleme ale învățământului sau în sfera politicului ș.a. 2. Analiza recrutării și modelelor de selecție ale publicului studentesc. 3. Analiza emergenței disciplinelor universitare și evoluția lor, diferențierile interne și ierarhizarea acestora, cauzele dificultății de dialog între ele și chiar în cadrul aceleiași instituții.

Evident, toată această generoasă și incitantă perspectivă tematică a fost precedată și apoi substanțial completată de o ofensivă metodologică, furnizând repere incontestabile: P. Bourdieu, *Remarques provisoires sur la perception sociale du corps* (în "Actes de la recherche en sciences sociales" - infra ARSS - 14/1977, p.51-54); idem, *Sur le pouvoir symbolique* (în "Annales", 3/1977, p.405-411); idem, *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése (Reproducția inegalităților sociale)*, Budapest, Gondolat, 1978); idem, *Les trois états du capital culturel* (în ARSS, 30/1979, p.3-6); idem, *Homo academicus* (Paris, Ed. de Minuit, 1984); idem, *L'illusion biographique* (în ARSS, 62-63/1986, p.69-72); idem, *Stratégies de reproduction et modes de domination* (în ARSS, 105/1994, p.3-12) ș.a.; Ch. Charle (ed.), *Prosopographie des élites françaises (XVIe-XXe siècles). Guide de recherche* (Paris, CNRS, 1980); idem, *Les Élites de la République. 1880-1900* (Paris, Fayard, 1987); idem, *Où en est l'histoire sociale des élites et de la bourgeoisie? Essai de bilan critique de l'historiographie contemporaine* (în "Francia", 3/1991, p.123-134); idem, *Entre l'élite et le pouvoir* (în "Le Débat", 64/1991, p.93-108); Franco Ferrarotti, *Histoire et histoires de vie. La méthode biographique dans les sciences sociales* (Paris, Méridiens, 1983); Dominique Julia, *Naissance du corps professoral* (în ARSS, 39/1981, p.71-86); W. H. Schröder (Hrsg), *Lebenslauf und Gesellschaft. Zum Einsatz von kollektiven Biographien in der historischen Sozialforschung* (Stuttgart, Klett, 1985); Th. Bender (ed.), *The University and the City* (Oxford, Oxford U.P., 1987); Hartmut Kaelble, *Soziale Mobilität und Chancengleichheit im 19. und 20. Jahrhundert* (Göttingen, Vandenhoeck/Ruprecht, 1983); Lawrence Stone, *The University in Society* (London, Princeton, Princeton U.P., 1975); Fritz Ringer, *A Sociography of German academics, 1863-1918* (în "Central European History", 3/1993, p.251-280); *La prosopographie: problèmes et méthodes* (în "Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Age, Temps Modernes", 1/1988, p.5-284); D. K. Müller, F.K. Ringer, B. Simon (ed.), *The Rise of the Modern Educational System. Structural Change and Social Reproduction 1870-1920* (Cambridge/Paris, Cambridge U.P./MSH, 1989) ș.a.

În mod concret, acest grup de lucru - susținut financiar de "Centre National de la Recherche Scientifique" și "Deutsche Forschungsgemeinschaft", ce reunește nu numai

istorici și sociologi germani și francezi, dar și din SUA, Anglia, Elveția, Italia, Spania, Suedia, Ungaria - a pus în practică abordări prosopografice aplicate la istoria comparată a învățământului superior, detașând autonomia relativă a acestui spațiu social și intelectual în cadrul societății. Colocviile organizate la Paris, Frankfurt, Lausanne ș.a.³, lucrările publicate individual ori în colectiv au fost tot atâtea ocazii de a practica istoria universităților și cea a disciplinelor în context european, internaționalizînd (în cazul transferurilor culturale și a bunurilor simbolice) sau individualizînd diferitele sisteme academice, cu rezultate notabile. Se impun în primul rînd biografiile colective (Dicționare), excepționale instrumente de lucru indispensabile oricărei analize de acest tip: Ch. Charle, *Le personnel de l'enseignement supérieur en France aux XIXe et XXe siècles* (cu Régine Ferré, Paris, CNRS, 1985); idem, *Les professeurs de la faculté des lettres de Paris* (2 vol., Paris, CNRS/INRP, 1985-1986); idem, *Les professeurs du Collège de France* (cu Eva Telkes, Paris, CNRS/INRP, 1988), idem, *Les professeurs de la faculté des sciences de Paris* (cu Eva Telkes, Paris, CNRS/INRP, 1989); Françoise Huguot, *Les professeurs de la faculté de médecine de Paris* (Paris, CNRS/INRP, 1992); Dagmar Drüll, *Heidelberger Gelehrtenlexikon 1803-1932* (Berlin, Heidelberg, Springer Verlag, 1986); Wolfgang Weber, *Biographisches Lexikon zur Geschichtswissenschaft in Deutschland. Österreich und der Schweiz* (Frankfurt am Main, Peter Lang, 1987) ș.a.

Pe de altă parte, au fost elaborate deja o serie de lucrări analitice menite a facilita descifrarea diverselor modele educaționale universitare, mecanismele, strategiile sociale și intelectuale de formare a elitelor, raporturile cu interlocutorii externi (puterea politică, biserica, cererea socială etc.), cauzele intime ale disfuncționalităților și ale reorganizărilor succesive etc., toate dintr-o perspectivă comparativă ce acoperă Europa de la un capăt la altul. Cum era de așteptat, predominante sînt comparațiile dintre modelele naționale franco-germane, rezultînd în mod evident suma considerabilă a transferurilor reciproce de bunuri culturale și intelectuale. Sub aspectul realizărilor se cuvin a fi menționate, chiar și selectiv, o serie de lucrări precum: J. M. Burney, *Toulouse et son université, facultés et étudiants dans la France provinciale du 19e siècle* (Toulouse/Paris, Presses universitaires du Mirail/CNRS, 1988); Ch. Charle, *Le champs universitaires parisiens à la fin du XIXe siècle* (în ARSS, 47-48/1983, p.77-89); idem, *La République des universitaires. 1870-1940* (Paris, Éd. du Seuil, 1994); J. E. Craig, *Scholarship and Nation Building. The University of Strasbourg and Alsatian Society. 1870-1939* (Chicago/London, Chicago U.P., 1984); M. Espagne, *Le paradigme de l'étranger. Les chaires de littérature étrangère au XIXe siècle* (Paris, Ed. du Cerf, 1993); M. Espagne, M. Middel (hg.), *Von der Elbe bis an die Seine. Kulturtransfer zwischen und Frankreich im 18. und 19. Jahrhundert* (Leipzig, Leipziger Universitätsverlag, 1993); D. Julia, *Naissance du corps professoral* (în ARSS, 39/1981, p.71-86); Victor Karady, *Normaliens et autres enseignants à la Belle Époque. Note sur l'origine sociale et la réussite dans une profession intellectuelle* (în "Revue française de sociologie, 1/1972, p.35-58); idem, *Recherches sur la morphologie du corps universitaire littéraire sous la Troisième République* (în "Le Mouvement social", 96/1976, p.47-79); idem, *Les professeurs de la République. Le marché scolaire, les réformes universitaires et les transformations de la fonction professorale à la fin du XIXe siècle* (în ARSS, 47-48/1993, p.90-112); D. Musiedlak, *Université privée et formation de la classe dirigeante: l'exemple de l'université L. Bocconi de Milan, 1902-1925* (Rome, Ecole française de Rome, 1990); F. K. Ringer, *Fields of Knowledge: French Academic Culture in Comparative Perspective*

1890-1920 (Cambridge/Paris, Cambridge U.P./MSH, 1992); Gert Schubring (hg.), *"Ein-samkeit und Freiheit" neu besichtigt. Universitätsreformen und Disziplinenbildung in Preussen als Modell für Wissenschaftspolitik im Europa des 19. Jahrhunderts* (Stuttgart, Steiner Verlag, 1991); Klaus Schwabe (hg.), *Deutsche Hochschullehrer als Elite 1815-1945* (Boppard-am-Rhein, Harald Boldt Verlag, 1988) ș.a.

Nu putem omite din această prezentare o abordare oarecum particulară - situată nu numai la interferența ultimelor două direcții enunțate mai sus, dar care prezintă și un mare grad de complexitate prin maniera de investigație și finalitățile urmărite -, cea animată de Victor Karady (CNRS, Paris) și care reunește cercetători îndeosebi din Ungaria, dar și din Polonia, Cehia și România. Mai precis, grupul de lucru coordonat de V. Karady (începând cu 1988, anul primului colochiu internațional de la Viena, pe tema sistemelor de învățământ⁴) a fost implicat, pe de o parte, în vaste cercetări empirice cooperative asupra sistemelor educaționale central europene, iar pe de altă parte în analiza monografică a fiecărei instituții de învățământ superior din acest spațiu - toate în cadrul unui proiect intitulat *Instituțiile academice și formarea elitelor moderne în Centrul Europei*. Cu alte cuvinte, au fost sau sînt în curs de finalizare anchete asupra tuturor stabilimentelor în care accesul a fost condiționat de o diplomă de bacalaureat: școli tehnice și economice, seminarii teologice, școli de artă (conservator, teatru, arte plastice), școli militare și, evident, universități. S-au inițiat așadar ample anchete asupra surselor arhivistice școlare, statistici etc., apte a oferi rezultate cît se poate de minuțioase și riguros comparabile, utilizabile pe termen lung în studiul transformărilor istorice și al specificităților regionale pe care le prezintă diversele rețele de învățământ superior central europene, funcționarea piețelor locale de educație etc. În cadrul acestui proiect, o atenție specială este acordată modelelor istorice ale mobilității sociale și ale inegalității șanselor de acces în rîndul elitelor locale, conflictelor existente între diversele regiuni, influenței exercitate de diferitele modele europene (germană și franceză îndeosebi) în modernizarea instituțională, rolul jucat de grupurile etnice marginale (evrei, germani, armeni ș.a.) în modernizarea economică și culturală etc. Toate aceste teme conduc, indiscutabil, la conturarea multitudinii de strategii profesionale foarte divergente în acest spațiu. Un interes aparte îl prezintă mecanismele și gradul *asimilării culturale* a populației evreiești, precum și conduitele compensatorii pentru a depăși condiția de *paria* și a ocupa un loc recunoscut în cadrul elitelor locale. Sub acest aspect, sînt privilegiaie analizele ce au drept scop descifrarea locului evreilor în stratificarea socio-profesională, mobilitatea socială diferențiată a evreilor și non-evreilor, suprașcolarizarea relativă a celor dintîi, studiul comportamentelor de asimilare ș.a.

În acest context, mult mai complex și mai vast decît l-am putut surprinde aici, au fost elaborate deja lucrări de maxim interes, precum: Viktor Karady, *Antisémitisme universitaire et concurrence de classe: la loi de "numerus clausus" en Hongrie enter les deux guerres* (în ARSS, 34/1980, p.67-96); idem, *Jewish Enrollment Patterns in Classical Secondary Education in Old Regime and Inter-War Hungary* (în "Studies in Contemporary Jewry", I, 1984, p.225-252); idem, *Le Collège Eötvös et l'Ecole Normale Supérieure vers 1900. Note comparatiste sur la formation d'intellectuels professionnels* (în vol. *Intellectuels français, intellectuels hongrois. XIIe-XXe siècles*, Paris/Budapest, CNRS/Akadémiai, 1986, p.235-253); idem, *Facteurs socio-culturels de la réussite au baccalauréat en Hongrie. Quelques hypothèses* (cu István Vári, în ARSS, 70/1987, p.79-82); idem, *Juifs et luthériens dans le système scolaire hongrois* (în ARSS, 69/1987, p.67-85); idem (ed.), *A social and*

Economic History of Central European Jewry (cu Yehuda Don, New Brunswick, London, Transaction Publishers, 1989); idem, *Assimilation and Schooling: National and Denominational Minorities in the Universities of Budapest around 1900* (în vol. György Ránki, ed., *Hungary and European Civilization*, (Bloomington, Indiana U.P., 1989, p.285-219); idem (ed.), *Education and Social Structure in Central Europe in the 19th and 20th Centuries* (cu W. Mitter, Köln/Wien, Böhlau Verlag, 1990); idem, *Égy országos vonzáskörű szegedi főiskola, a polgári iskolai tanárképző diplomásai, 1928-1950* (*O școală principală de interes național din Szeged. Licențiații școlii normale*, cu Valter Csilla, Szeged, Mora Ferenc Muzeum, 1990); idem, *Une nation de juristes. Des usages sociaux de la formation juridique dans la Hongrie d'ancien régime* (în ARSS, 86-87/1991, p.106-224); idem, *Egyetemi antiszemitizmus és értelmiségi kényszerpályák, magyar-zsidó diákság a külföldi főiskolákon a "numerus clausus" alatt* (*Antisemitismul universitar și traiectoriile obligatorii ale intelectualității, studenții maghiari-evrei în universitățile străine sub "numerus clausus"*, în "Levélári szemle", 3/1992, p.21-40); idem, *De la métropole académique à l'université de province. Note sur la place de Vienne dans le marché international des études supérieures. 1880-1930* (în "Revue germanique internationale", 1/1994, p.221-242); idem, *La conversion socio-professionnelle des élites. Deux cas historiques en Hongrie* (în "Cahiers d'Etudes Hongroises", 6/1994, p.229-246); idem, *Social Mobility. Reproduction and Qualitative Schooling Differentials in Ancien Régime Hungary* (în CEU History Department Yearbook, 1994-1995, p.133-156) ș.a.; János Balász, Miklós Hadas, György Lengyel, *Mobilité différentielle et modernisation. Etudes de cas sur les publics universitaires et leurs carrières en Hongrie aus XIXe et XXe siècles* (în vol. J. Schriewer, E. Keiner, Ch. Charle, *Sozialer Raum und akademische kulturen*, citat, p.379-437); M. Lacko (ed.), *A tudománytól a tömegkulturáig. Művelődéstörténeti tanulmányok, 1890-1945* (*De la știința la cultura de masă. Studii de istorie culturală*, Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1994); idem (ed.), *Tanulmányok Magyarország a két világháború közötti művelődéstörténetéről* (*Studii de istorie culturală în Ungaria între cele două războaie mondiale*, Budapest, Historia, 1995); L. Nastasă, *Strategii matrimoniale în mediul universitar românesc* (în vol. G. Bădărău, L. Boicu, L. Nastasă (ed.), *Istoria ca lectură a lumii*, Iași, 1994, p.619-630); idem, *Imposibila alteritate. Note despre antisemitismul universitar din România. 1920-1940* (în vol. Al. Zub, ed., *Identitate/Alteritate*, Iași, 1995); idem, *Opțiuni și conduită profesională la studenții evrei ai universității din Cluj, 1872-1940* (în "Dacia literară", 1/1996); Mariusz Kulczkowski, *Zydzi-studenci uniwersytetu Jagiellońskiego w dobie autonomicznej Galicji, 1867-1918* (*Studenții evrei ai universității Jagellone în epoca autonomiei Galiei*, Kraków, 1995) ș.a.

Au fost acestea doar câteva repere bibliografice, menite să ofere rudimentele unor preocupări de cooperare europeană pe tema învățământului superior și rostul major al acestuia în formarea elitelor. A rezultat în mod evident predominanța școlii sociologice franceze și impactul paradigelor propuse de aceasta, prin construcții științifice a căror relevanță istorică a fost din plin testată și aplicată.

1 Cu o versiune germană: *Praeceptores Germaniae. Die Universität Göttingen 1770-1820*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1990.

2 Cf. H. Kaelble, în "Berichte zur Wissenschaftsgeschichte", XI, 1988, p.120-122.

- 3 Lucrările ultimilor două au fost adunate în vol. *Sozialer Raum und akademische Kulturen. Studien zur europäischen Hochschul- und Wissenschaftsgeschichte im 19. und 20. Jahrhundert*, Hrsg. J. Schriewer, E. Keiner, Ch. Charle, Frankfurt am Main, Peter Lang, 1993.
- 4 Cf. V. Karady, W. Mitter (hg.), *Sozialstruktur und Bildungswesen in Mitteleuropa*, Köln/Wien, Böhlau Verlag, 1990. Au urmat alte două colocvii internaționale la Praga (1993) și Cracovia (1996), la care au participat, din România, Stelian Mândruț, Lucian Nastasă și Simion Retegan.

Lucian Nastasă

NEVOIA DE ELITE ȘI FANTOMA ELITISMULUI

POLIS. Revistă de științe politice, 4/1995. Număr special: *Actualitatea elitelor*.

Volumul (circa două sute de pagini, format academic) este structurat în patru părți (*repere conceptuale, elite politice, elite intelectuale, recenzii*) și cuprinde atât contribuții inedite, indigene, cât și traduceri ale unor texte de bază pentru orice discuție în domeniul elitelor. Amestecul nu este foarte fericit pus în pagină, dar pentru cel interesat de această chestiune este extrem de binevenit. Redacția propune astfel publicului românesc pe lângă textul clasic al lui Hayek (*Intelectualii și socialismul*) etern actual, contribuția recentă a sociologiei neo-elitiste aparținând lui M. Burton/R. Gunther/J. Higley (*Transformarea elitelor și regimurile democratice*), apoi perspectiva cunoscutei autoare a *Limbii de lemn*, François Thom, despre *elitele rusești*; alături de acestea, regăsim, de asemenea, o discuție asupra metodologiei cercetărilor privind-i pe intelectuali, care aparține unui cercetător mai puțin cunoscut la noi, Ron Eyerman (*Intelectualii: un cadru de analiză - cu referiri speciale la Statele Unite și Suedia*), ca și contribuția lui George Kolankiewicz asupra elitelor est-europene de astăzi (*Elite în căutarea unei formule politice*).

În ce privește contribuțiile inedite, asupra cărora ne vom apleca mai departe, se observă o anume varietate a unghiurilor de abordare a problematicii elitelor, de la analize teoretice la studii de caz. Nivelul acestora este și el diferit.

Asupra actualității temei se oprește Călin Anastasiu, redactorul șef al publicației, în cuvântul său introductiv (*Întoarcerea conceptelor din exil*). Acesta crede ca reintroducerea conceptului de elită în circuitul teoretic, alături de reintroducerea cadrului de analiză pe care acest îl presupune, era un fapt "absolut indispensabil oricărei analize, fie ea descriptivă sau explicativă".

Prima contribuție cu caracter teoretic aparține în acest volum lui Dragoș Aligică. În eseu său (*Cîteva observații privind teoria elitelor*) acesta își propune să discute patru chestiuni care privesc utilizarea teoriei elitelor și a conceptelor derivate din aceasta. Mai întâi, domnul Aligică supune atenției raportul dintre conceptul de elită și teoriile asupra elitelor. El observă că acest concept este folosit ca un fel de sinteză absolută unei teorii complete a stratificării sociale, alternativă la teoriile sociologice asupra stratificării sociale. Supoziția pe care o dezvoltă mai departe autorul este că, de fapt, interesul pentru elite are la origine o preocupare pentru a construi o teorie a autorității și a puterii; ea ar aparține

astfel sociologiei politice sau politologiei, dar în nici un caz cercetărilor legate de conflictele sociale sau ierarhia socială.

În al doilea rând, autorul vrea să discute și să infirme prejudecata potrivit căreia teoria elitelor ar fi în esența sa una "etatist-oligarhică". În al treilea rând, se opune asocierii elite/mase, ca doi termeni corelativi. A patra observație privește intelectualii și apartenența lor naturală la chestiunea elitelor.

Maniera în care autorul răspunde acestor provocări pe care și le adresează singur nu este întotdeauna foarte convingătoare, mai cu seamă în ce privește analiza asupra intelectualilor. Pe de alta, primele trei chestiuni puse de autor nu mai aparțin în mod real *agendei fierbinți* a dezbaterilor privind elitele, întrucât au fost deja lămurite, începând cu anii '50-'60. Meritul autorului este de a le resistemaliza și de a le supune atenției unui câmp intelectual aproape complet ignorant, în această privință.

În același timp, observația că teoria elitelor nu este o teorie a stratificării sociale comportă câteva amendamente. Nu se poate nega că, la origine (Pareto, Mosca) și chiar mai apoi (R. Aron) a fost privită astfel. Astăzi încă, mai cu seamă în mediile istoriografice, conceptul de elită este utilizat cu un conținut cvasi-social. Faptul că teoriile elitelor ar pune accentul exclusiv pe putere nu privește varietatea tipurilor de analize: puterea este inefabilă, este un dat cultural, ea nu poate fi definită în sine și indiferent de spațiu și timp. Teoria elitelor nu este o teorie pură a stratificării sociale, după cum nu este o teorie pură a puterii.

Deși fără a aduce o noutate absolută, mult mai interesantă sînt considerațiile în legătură cu o altă problemă: conceptul de *elită* văzut ca un pandant obligatoriu al celui *mase*. Și aici trebuie spus că dacă nu este vorba de o dualitate; cel puțin la fondatori, elitele se definesc prin aceea că se disting de mase. Acestea sînt de fapt decorul mut, partea pasivă. Între timp, perspectivele au evoluat, cel puțin de la Karl Manheim încoace, dar chiar și în ultimele lucrări ale lui Mosca. Este o chestiune care, în ce-l privește pe Pareto (un continent puțin explorat) rămîne a fi discutată în termeni mai riguroși.

Integrarea problemei intelectualilor și a ideologiei în cadrul preocupărilor privind elitele este firească, dar ea contrazice oarecum prima observație a autorului, în legătură cu finalitatea eminentă politologică a teoriei elitelor. Cu toate acestea, contribuția lui Dragoș Aligică este una dintre cele mai bine articulate ale volumului, cu multe observații utile și petinente.

Mai puține lucruri bune se pot spune despre contribuțiile care urmează. Ileana Petraș-Voicu se ocupă de *concepția elitară a lui Max Weber*, fără a demonstra că Max Weber ar fi avut o asemenea concepție (de altfel expresia *elitar* este inadecvată: el se vrea probabil o alternativă la adjectivul infamant *elitist*), cu toate că articolul în sine este de un nivel intelectual foarte bun. Între *charisma* weberiană și *elita* lui Pareto există diferențe fundamentale, chiar dacă anumite afinități nu pot fi excluse. *Charisma* este o trăsătură psihologică, elita este un grup social. Mai apropiat este conceptul weberian de *grup dominator*, dar el pare cu mult mai vag, aproape non-referențial, decît *elita* lui Pareto, ca să nu mai amintim de importanța sa (cu totul minoră, după cîte se pare), în cadrul viziunii generale a lui Max Weber.

Despre *rolul elitelor în istorie* glosează Dan A. Lăzărescu. Abordarea acestuia are două merite majore: de a pune fără echivoc în legătură raportul dintre elite și evoluția istorică, apoi, de a proceda la o analiză comparată în timp și spațiu a evoluției și comportamentului elitelor. Rezultatul este din nefericire mai puțin spectaculos. Pe de o parte,

domnul Lăzărescu abuzează de enciclopedismul său, remarcabil, desigur, dar desuet, atunci când devine un prilej de a renunța la o anumită rigoare a construcției discursului, iar pe de alta, entuziasmul său față de teoriile elitiste îl face să devină un fel de fundamentalist, pentru care istoria aparține exclusiv elitelor, dar mai ales pentru care acest concept este universal utilizabil, un fel de concept-șperaclu, care deschide toate porțile explicației istorice. Toate acestea fac din constatările sale, unele scilicet, care enunțuri ce trebuie luate cu multe rezerve. Ele nu se pot rezuma, întrucât solicită discuții detaliate. Observațiile sale asupra clasei boierești, mai cu seamă, merită o discuție serioasă. Domnul D. A. Lăzărescu rămîne un spirit greu asimilabil unei categorii intelectuale anume.

Contribuția lui George Tibil (*Conflictul elitelor și instabilitatea politică în evoluția modernă și contemporană a României*) este în schimb complet inutilizabilă, deși ca intenție ar fi fost de interes. Domnul Tibil întreprinde o lectură a vieții politice a României moderne (și interbelice) plecînd de la modelul oferit de noile interpretări neoelitiste, în speță cele ale lui J. Hingley, M. Burton și G.L. Field. Premisa cercetătorului român este că elitele românești au fost în această perioadă profund divizate din cauza lipsei de consens asupra modelului de dezvoltare ales. El observă "o permanentă contestare și respingere a modelului capitalist de dezvoltare de către o parte semnificativă a elitei", fapt care ar fi avut "efecte negative considerabile în domeniul ordinii și stabilității politice". El oferă ca exemplu conflictul dintre liberali și conservatori, dar mai ales între ceea ce Zeletin numea "forțele revoluționare" și "forțele reacționare".

Ne aflăm evident în fața unei nefericite lecturi istorice. Există în epocă reacții relativ anti-capitaliste, dar acestea nu se configurează ca un model sau ca o alternativă politică: ele sînt reacții sentimentale, paseiste, născute dintr-un impuls critic. Chiar în spiritul teoriilor sociologice amintite, este limpede că n-a existat un conflict funciar în interiorul clasei politice, decît poate cel mult, odată cu anii '30. Socialiștii, pentru a nu mai vorbi de exponenții sfîngii radicale, n-au fost integrați ca atare clasei politice. Dezbateră inițiată de junimiști, în jurul modelelor culturale, n-a separat ireductibil grupările politice. Tentațiile autoritare sau anti-sistem sînt episodice și marginale. În realitate, se poate vorbi de un consens al clasei politice (în ce-i privește pe conservatori, sau mai apoi pe țărăniști, ca și pe liberali) asupra valorilor fundamentale ale sistemului politic, astfel cum fusese el consacrat de Constituția din 1866.

Ar mai fi de spus cîteva cuvinte despre rubrica de recenzii, nu foarte bogată de altfel (abia două texte). Aici domnul Mircea Boari semnează o recenzie la cartea Alinei Mungiu (*Românii după 1989. Istoria unei neînțelegeri*, Humanitas, 1995), pe care o intitulează mai mult decît provocator: *Elitism maximal și mentalitate antidemocratică*. Domnul Boari, ca și un alt semnatar, Laurențiu Ștefan-Scalat, posedă în mod evident multă dispoziție critică, în general, și față de ierarhia intelectuală bucureșteană, în particular. Cartea dnei Mungiu este un pretext pentru a se opri asupra comportamentului elitei intelectuale românești, după 1989. D-sa descrie cartea Alinei Mungiu ca un populism invers celui practicat de C.V. Tudor sau Adrian Păunescu: adică "în loc să îmbrace ficțiunea poporului în haina laudei groase, o face cu cea a disprețului gros".

O critică din unghi "liberal" a cărții Alinei Mungiu, foarte necesară pentru buna igienă a unei vieți intelectuale normale, este de salutat, dar concluziile dlui Boari sînt complet penibile, îndeosebi prin lipsa lor de finețe analitică și aerul lor de sentință fără apel. "În acest caz, își încheie recenzia domnul Boari, construcția doamnei Mungiu nu face decît

să aducă o confirmare apăsată unei intuiții mai vechi legate de caracterul funciarmente antidemocratic al elitelor intelectuale românești".

Execuția este șocantă. Nici cartea recenzată, nici textele lui H.-R. Patapievici, un alt incriminat, nu demonstrează, în fapt, la o lectură mai senină, un sindrom antidemocratic. Aș spune, hotărât, că, dimpotrivă. Este adevărat că, se manifestă la aceștia, ca și la alții, o anume neîncredere în funcționarea unui sistem democratic în România, mai exact în ce privește disponibilitatea pentru democrație a *masei* românești. Dar, textele respective trebuie luate ca un semnal adresat sieși, mai curînd, ca opinii și ca proiecte normative. Apoi, nici chiar nostalgia unui sistem cenzitar nu atestă la rigoare "un caracter anti-democratic". Opusul democrației nu este selectivitatea și ierarhia, ci despotismul, distrugerea individului și colectivizarea societății. Mai este ceva: ar trebui oare ca elitele intelectuale să fie democratice? Ce înseamnă a fi democratic din punctul de vedere al unui intelectual: să se manifeste doar ca simplu cetățean sau ca un ins distinct automat, prin natura "meseriei" sale, de restul societății?

În ciuda eterogenității acestor texte, volumul rămîne un bun reper în spațiul românesc în ce privește dezbateră legată de elite; aceasta nu numai pentru că este primul de acest fel, dar mai ales pentru că aduce alături perspective diferite, ca obiect al cercetării sau ca practică științifică, și adesea dispuse la autarhie. În plus, volumul apărut sub sigla reviste POLIS oferă imaginea unei piețe intelectuale și a nivelului receptării temei elitelor în România.

Florea Ioncioaia

DOSARUL UNEI CONVERTIRI

Gheorghe Platon, Alexandru-Florin Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică*, București, Editura Academiei Române, 1995, 204 p.

În problematica nobilimii/elitelor, *nuanțarea* pe care lucrarea de față o aduce își are punctul de plecare în raportarea la un cadru general european, care induce, prin logica diferențierii, specificitățile sociale ale spațiului est-carpatic. Modestia subtitlului ("Date statistice și observații istorice") sugerează intenția autorilor de a evita afirmațiile definitive (nu și concluziile la care au dreptul), de a *propune* (!) dar și de a argumenta, o direcție de investigare, dintr-o multitudine posibilă, lăsînd celor avizați posibilitatea evaluării, responsabilitatea opțiunii.

Tradiția istorică și mai ales *continuitatea* izvorîta din inexistența unei "fracturi" în biografia ei - un "1789" românesc - conferiseră boierimii moldovene "chemarea" de a conduce și mai ales a răspunde implacabilelor imperative ale "tranziției". Mai mult sau mai puțin reticentă față de regimul fanariot, boierimea moldovenească și-a conservat personalitatea social-istorică, fie în calitate de colaborator, fie în calitate de opozant, mereu deschisă însă și, în consecință, *asimilantă*, în relația cu alogeni minoritari. De la caz la caz, față de domnul fanariot sau, mai tîrziu, față de tendințele oligarhice, ea s-a impus în același timp drept alternativă democratică, în interior, ca reprezentanță națională în afară.

Lipsa clasei de mijloc este premisa - constant evidențiată de către autori - a cărei boierimea rezidă în exclusivitatea responsabilităților (este adevărat și a privilegiilor) pe care boierimea și le-a însușit. *Rangul* tradus în funcție administrativă păstra privilegiul drept garant juridic al unei proprietăți dacă nu "capitaliste", cu siguranță adaptate economiei de piață. Lucrarea insistă asupra specificului acestei "convertiri": "îmburghezirea" boierimii nu a însemnat o declasare sau un transfer de identitate socială ci doar o preluare creatoare a valorilor, atributelor (respectabilitate, permeabilitate) și funcționalităților clasei de mijloc. Procesul de "îmburghezire", de acceptare a *meritului* și a *profitului* drept criterii de promovabilitate socială nu sînt decît dovada perspicacei "testări" a unei lumi posibile, ale cărei sensuri și le-a apropiat, a cărei gândire a împrumutat-o, fără a și-o însuși într-un mod care să impună redefinirea ontologiei sale. Astfel, printr-o graduală reconfigurare mentală boierimea își asumase rolul de a suplini carențele unei societăți prea puțin structurate. Este vorba, se înțelege, de pătura intermediară născută tocmai din "jocul secund" al acestui actor social, boierimea, din însăși substanța ei funciară.

Inexistența clasei de mijloc a făcut ca toate inițiativele reformatoare, întregul spectru al orientărilor doctrinare, multitudinea decisivelor mutații mentale și, nu în ultimul rînd, programul mișcării naționale, să-și afle incipiențele în interiorul acestei elite sociale. În emergența modernității românești boierimea s-a aflat în postura de a formula prologul unui proces înnoitor, extins ulterior la nivelul întregului organism național. Categoriile ideologice culturale și mentale ale epocii moderne și-au căpătat conținutul românesc, mai întîi de toate, în gândirea și acțiunea boierimii noastre. Prin ipostaza de unică forță politică activă a țării, aristocrația moldovenească a perioadei regulamentare s-a conformat rolului reprezentativ inerent unei elite: în interiorul aceleiași identități sociale, membrii ei s-au constituit, în același timp, după ranguri și conjuncturi, în putere și opoziție, stat și societate civilă, inițiatori și inițiați. Viața politică a țării s-a identificat cu cea a elitei moldovene în timp ce cultura ei nu exalta spiritul "castă" în detrimentul celui național.

Transformarea suprastructurii sociale din perioada regulamentară nu este decît sublimarea viitoarelor prefaceri din ansamblul social. În raport cu cerințele vremii, morfologia și funcționalitatea ei socială/națională s-au aflat într-o relație reciproc formativă. Reticențe și prejudecăți, meschinării și inhibiții nu trebuiesc atribuite unui obstrucționism "instituționalizat" ci, dimpotrivă, sînt mărturia unei dificile regăsiri a destinului european. Prin intermediul elitelor ei, o întregă societate experimenta depășirea acelor rigizi parametri care îi jalonau patriarhală și narcisiaca ei autosuficiență. Mult invocatul "conservatorism" - asociat mereu "problemei agrare" - nu este în mod necesar expresia unei psihologii de clasă ci poate fi considerat doar conștiința manifestă a posesivității inerente proprietarului prin excelență, crisparea unei continuități arhaizante, confruntate cu necesitatea primenirii întru modernitate. Alături de privilegiu, reprezentativitatea implica responsabilități și renunțări cu alături mai mari cu cît ceea ce astăzi numim *concesie*, în acele vremuri era resimțită drept *sacrificiu*.

"Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică" întrerupe funesta "tradiție" interpretativă de sorginte marxistă, prin care *aristocrația/conservatorismul* și *modernitatea* erau hărăzite unei adversități fără compromis. "Canonizarea" acestei "incompatibilități" este pusă sub semnul întrebării printr-un demers istoriografic în care certitudinile statisticii și echilibrul aprecierilor făcute, ne oferă imaginea unei elite nicidecum resemnate în comoditatea eredității. Astfel, inițiativa istoricilor ieșeni

relativizează frustețea unor prejudecăți cultivate printr-o morală a luptei de clasă care "anatemiza" vechile elite prin intermediul unor "evaluări" ("retrograd", "reacționar" etc.) din păcate de prea mult timp insinuate în actualul mental colectiv.

Andi Mihalache

LECTURA MARXIST-REZIDUALĂ ASUPRA ELITELOR POLITICE

S. A. Mačievschi, *Elita politică a României (1866-1918)*, Chișinău, Casa editorială "Logos", 1993, trad. de S. Preigher, 208 p.

Lucrarea concretizează un demers științific laborios al autorului care propune în final o imagine credibilă asupra realității istorice analizate, deși se plasează pe un sol încă în formare, al reprezentării elitelor românești moderne. Autorul și-a organizat materialul în șase capitole, care corespund a patru mari structuri tematice. Prima secțiune se ocupă de "corpul politicianilor", următoarea de "îmbinarea corpului de politicieni cu elita economică", pentru ca de-a lungul a două capitole să avem descris "comportamentul politic" al politicianilor; capitolul al cincilea este dedicat "elocvenței politice". La acestea se adaugă o scurtă introducere și un capitol de final, care ține oarecum loc de concluzii: "contemporanii și descendenții despre politicieni".

Autorul, probabil un istoric rus, este un bun cunoscător al istoriei românești. Perspectiva pe care el o oferă asupra elitei politice a României în timpul domniei lui Carol I este verosimilă și utilă. Originalitatea lucrării se află, cred, la înfîlnirea (dificilă) dintre formația materialist-marxistă a istoricului, evidentă în aparatul analitic utilizat ("orînduire feudală", "mod de producție capitalist", "atelier semimeșteșugărești" ș.a.) și efortul personal de trasare a unor tipologii în registrul mai cuprinzător al unei sociologii retrospective a grupurilor conducătoare. Înseși obiectivele enunțate de autor, de studiere a componenței și a comportării corpului politicianilor, denotă tentațiile unei conceptualizări mai constructive, de inspirație occidentală, în detrimentul vechilor automatisme istoriografice de emanație sovietică, chiar dacă adeseori cititorul poate rămîne surprins de viziunea tranșantă și schematică asupra istoriei moderne a românilor. Același ton, străin totuși de cea mai mare (și mai valoroasă) parte a lucrării, îl înfîlnim de câteva ori referitor la un important eveniment al istoriei românești, desăvîrșirea unirii. Autorul afirmă: "folosind simpatia firească a tuturor românilor față de consîngenii asupriți din Austro-Ungaria, tendința - absolut legitimă, echitabilă și progresistă - spre unire, cercurile guvernante au aruncat țara în infernul primului război mondial. Lozinca «războiul pentru unitatea națională», pe care masele o înțelegeau literalmente, masca însă și unele scopuri proprii ale păturilor de sus. Acestea se stăruiau nu numai să-și extindă dominația asupra întregii piețe naționale, dar să mai pună mîna și pe unele teritorii cu populația de alte naționalități (sîrbă, maghiară, ucraineană), să-și afirme «hegemonia regională» în Balcani, în sfîrșit, să distragă masele largi de la revendicări sociale" (p.158). Regăsim aici o teză popularizată cîndva (?) cu insistență de proveniență cominternistă, asupra caracterului artificios, antisocial și

antinațional al unirii. Deși pare un aspect izolat, această opinie contribuie, alături de alte elemente, la conturarea unei anumite orientări, să-i spunem, nostalgice, a lucrării.

Conținutul propriu-zis al lucrării este interesant prin analizele prezentate și, mai ales, prin materialul documentar ce redă cu fidelitate crîmpeie din realitatea epocii. Întîlnim aici adevărate aforisme politice, de o autentică rezonanță în actualitate.

Fiind unul dintre cele mai timpurii și mai curajoase eforturi de aplicare în studiul istoriei românești a conceptului de *elite*, considerăm lucrarea lui S. A. MADIEVSCHI un travaliu meritoriu. Oscilînd între notații particulare și eforturi de recunoaștere a fenomenelor general-valabile, autorul nu evită "locurile comune" despre politică, politicieni și politicianism. În acest registru se situează constatări asupra demagogiei, imoralității, corupției, cinismului. Sesizăm o anumită dezamăgire și o undă de reproș în observațiile sale: "Se vede că demagogia, ca și lipsa de principialitate, sunt proprii politicii în orice societate ierarhizată, care proclamă totodată drepturile și libertățile cetățenilor" (p.139). Este destul de clară prezența apăsătoare a fostelor (?) devize populiste despre reprezentarea "tuturor oamenilor muncii" în conducerea unei țări: "În parlament, de fapt, nu erau țărani, meșteșugari, muncitori" (p.15). O privire *dinspre* istoriografia apuseană, care acceptă în general definirea elitelor ca facțiuni socială unde se concentrează puterea, autoritatea și influența, putea oferi posibilitatea eludării din start a iluziei *egalității* oamenilor în fața sau în cadrul puterii, generatoare a unor astfel de observații.

Concluziile autorului, într-un ultim efort de conturare a temei propuse, recalibrează considerațiile sale anterioare asupra elitei politice din România modernă, plasînd cazul studiat în specificul epocii. Pînă la sfîrșit, lucrarea dă impresia unei lupte continue a autorului cu dificultatea subiectului și propriile prejudecăți.

Cătălina Ioja

PROIECTE DE TRECUT, MĂRTURISIRI ȘI ANATEME

Catherine Durandin (Textes réunis par), *L'engagement des intellectuels à l'Est. Mémoires et analyses de Roumanie et de Hongrie*, Paris, Editions L'Harmattan, 1994, 160p.

Condiția intelectualilor într-o societate ideologic supravegheată a făcut obiectul unui colocviu menit să faciliteze o mai bună evaluare a condiției acestei elite în contextul actualității post-comuniste. Textele cuprinse în această carte sînt extrase din intervențiile oferite cu ocazia acestui colocviu ("Intelectuali, educație, angajamente și cariere. 1945-1992"), desfășurat în zilele 30 septembrie - 3 octombrie 1992 la Paris, și organizat de INALCO/IMSECO/Ministerul Afacerilor Externe (care de altminteri asigură și apariția cărții), sub direcția d-nei Catherine Durandin, cu colaborarea dlui Claude Karnouh (IMSECO) și a dlui Antoine Mares (INALCO).

Intelectuali români și intelectuali maghiari. Personalități din țară, care au trăit pînă la capăt damnația comunismului, și personalități din diaspora. Două lumi, două generații și un spațiu magic pentru toți, în care se regăsesc atît identitatea cît și diferența fiecăror: Parisul. Alături, un amfitrion de o rară disponibilitate: Catherine Durandin. O nouă cultură

peste vechile traume și neînțelegeri. Colocviul parizian a pus față în față nu două adversități, ci un șir de experiențe asemănătoare. Iar, dacă diferențele există, ele privesc contextul politic din fiecare țară, comportamentul intelectualilor în fața tiraniei.

Politic sau cultural? Etic ori estetic? Devenit subiectul a numeroase discuții, polemici și ... resemnări, destinul intelectualilor est-europeni pare a fi marcat de remușcările trecutului, decepțiile prezentului și sărăcia perspectivelor. Obsesia generală a intervențiilor s-a axat în jurul câtorva chestiuni: formarea intelectuală, atitudinea față de sistemul comunist, strategia de rezistență și formele de luptă, evadarea din sistem, ca proiect personal și ca proiect colectiv. De altminteri, intervențiile "colocviale" au fost marcate de o puternică tentă subiectivă, în sensul că a propus mai ales *mărturisiri* decât analize detașate.

Problema formării intelectuale a stat așadar în centrul interesului participanților. Rusificate sau "doar" sovietizate, garantate în funcție de "puritatea" originii sociale, studiile puneau tînărul intelectual - român sau maghiar - în situația de a "alege" între statutul social și desăvîșirea profesională. Cu alte cuvinte, a opta între conformismul integrării partinice și adoptarea prin intermediul limbilor străine, a unei doctrine (structuralism, liberalism) care să-i întrețină iluzia dizidenței ori pretenția angajării (Irina Bădescu). Aceleași condiții de formare ar fi putut determina aceleași conduite, dincolo și dincoace de Tisa, însă traiectul lor a devenit divergent prin saltul de la potențialitatea dizidenței la realitatea ei.

Oprindu-se, deci, asupra intelectualității române și a celei maghiare, autorii cuprinși în acest volum au avut în vedere faptul că sugerarea oricărei comparații își are începutul în semnificația anului 1956 sau în ... absența acesteia. Dacă în România decesul lui Stalin (1953) nu a fost însoțit și de cel al stalinismului, în Ungaria cei trei ani scurși de la moartea generalissimului au făcut posibilă o toamnă budapestană în care intelectualii de stînga și-au permis rolul unor comuniști dezamăgiți. Importantă este însă crearea acestui *precedent contestatar* care nu a mai permis revenirea la vechile stări de lucruri și mai ales, a schițat - în condițiile reformismului kadarist - premisele viitoarelor fronde intelectuale. Angajamentul politic tot mai puțin subversiv l-a consacrat pe intelectualul maghiar drept *lider de opinie* în virtutea unei *tradiții protestatare* a cărei absență poate fi ușor sesizată în cazul omologilor români.

Alternativele politice și culturale pe care intelighetsia țării vecine le-a opus constant sistemului comunist, au deprins societatea maghiară cu existența unei elite *intelectuale și politice* deopotrivă. În schimb, cunoscutul fatalism "geopolitic" românesc se justifică doar prin duritatea regimului: amplitudinea represiunii nu a putut declanșa o reacție pe măsură. Preferînd să fie victima împrejurărilor decât a propriilor eșecuri, intelectualitatea românească s-a subsumat mioriticei paradigme a omului "sub vremi". Astfel, puținele *excepții* întăresc, prin însăși exemplaritatea lor, *regula* capitulării morale și corolarul autocenzurii, al compromisului endemic.

În timp ce în Ungaria revolta din 1956 s-a extins la dimensiunile întregului organism național, la noi, intelectualitatea s-a "lăsat" reprezentată doar prin cele câteva inițiative studentești a căror amintire mai stăruie astăzi doar între coperțile dosarelor penale. Distanța ce desparte dizidența "interioară" (România) de cea explicită (Ungaria) nu-și poate avea explicația în duritatea dogmatică a regimului de la București. Numeroasele înscrieri în partid sînt dovada faptului că "momentul" august 1968 nu a însemnat decât trecerea de la *politizarea forțată* a culturii la *ideologizarea ei afectivă* (Dan C. Mihăilescu).

Este adevărat că reprezentînd un eșantion social dacă nu exemplar cel puțin semnificativ din punctul de vedere al verticalității de conduită, intelectualitatea românească a fost "mostră" preferată a experimentelor de subordonare a individului. Deși conjuncturi favorabile, de felul celei mai sus amintite, nu au lipsit, conturarea unei dizidențe de grup ca reflectarea conștiinței morale a unei elite nu a putut caracteriza istoria acestei perioade. Orice argumente s-ar aduce, spiritul carceral al sistemului nu mai poate fi invocat la nesfîrșit.

Cum audiența socială este determinată de o implicare de aceeași natură, tardivele lamentații legate de ingratitudinea contemporanilor nu pot aduce prea curînd rîvnita postură de "barometru" social. Cumințenia "turmului de fildeș", prezumția apolitismului ori vinovăția tăcerii explică lipsa unui exercițiu în dizidență. Neglijarea finalităților sociale pe care actul cultural le incumbă, impune reprezentanților săi din perioada post-decembristă *continuități* de atitudine: în plan cultural, ieșirea din consecințele comunismului, după cum se exprima J. F. Revel nu este decît vindecarea unei acute inhibiții sociale. Pe de o parte, această disfuncționalitate își are originile într-o retorică a compromisului în care complicitatea, secesionismul tacitum și comod fuseseră eroizate și investite cu valențe sacrificiale. Iar pe de altă parte, ea se regăsește într-o relație profesionalism-angajare care își întîrzie disocierea de spațiul unui rigid maniheism mental. O realitate puțin compatibilă cu vechile "mituri" (autonomia esteticului etc.) postulează eșecul "aventurii civice" (Antonela Capelle-Pogacean) a intelectualilor români precum și inconsistența pateticei reconcilierii dintre politică și morală.

Amnezia istorică a românilor reclamă recuperarea trecutului drept obiectiv al oricărui program reformator. Cum însăși exercitarea profesiei de istoric ar fi putut deveni un pact cu Puterea, expedientul orientării spre domenii mai puțin "luminate" de învățătura documentelor de partid a stimulat paseismul istoriografic și o firească inapetență pentru contemporaneitate. Timidă în utilizarea instrumentarului metodic și documentar, debusolată teoretic și tematic șovăielnică, istoriografia anilor '90 se află, perplexă, în fața insistentei provocări a trecutului recent (Al. Zub). Un trecut incomod, grabnic damnat, puțin cunoscut, deloc asumat își revendică astfel, măcar o modestă întoarcere în verosimil (Al. Zub). Recuperarea lui înseamnă redobîndirea conștiinței sociale pe care nici intelectualii români nu o pot reclama, cel puțin deocamdată. Refuzul politicului ori autosugestia acestei inacceptări, refugiul în confortul ficțiunii literare (Antonela Capelle-Pogacean) și iluzia subversivă a unui "cal troian" cultural (Dan C. Mihăilescu) au schițat coordonatele aproape atemporale ale unui protest introvertit, nonsocial.

Receptat tardiv și secvențial abia după dispariția sistemului contestat, gestul dizident nu a putut beneficia de un prestigiu atît de necesar legitimării sociale a intelectualilor. Elitismul deliberat cultivat de către regimul Ceaușescu a constituit premisa unei abrupte alterități intelectual/societate și factorul primordial al actualului eșec al dialogului social. Penitent, justificativ ori exclusivist, discursul intelectual postdecembrist nu poate decît să caute argumentarea diverselor tipuri de conduită adoptate în perioada "logocrației" populare: apologetică, permisivă ori secesionistă, atît de rar protestatară.

Pretenția rezistenței implicite, prin cultură, nu pare a fi decît răspunsul grăbit și stingher dat conștiinței, acceptarea unei ireparabile sincope morale și, totodată, expresia inevitabilei împăcări cu sine, în ciuda derizoriului ei. În Ungaria, intelectualii de ieri (anii '80) sînt oamenii politici de astăzi, previzibila traducere a mesajului moral într-unul politic hotărîndu-le ascendența gradului de socializare. În cazul nostru, pretextul "purismului" etc

a implicat o translație inversă a discursului intelectual, de la politică la morală. Între reducționismul profesional/identitar și proverbiale lipsă de coeziune politică a intelectualității noastre, iluzia dizidenței nu este decât un *alter ego* al nonangajării sociale. *Su-praviețuirea* în segmentul temporal al unei anomalii istorice - comunismul - a fost, din păcate, un scop în sine. Astfel, se poate explica menținerea, chiar și după prăbușirea lui, a unei însemnate părți a trăsăturilor care îl particularizează în registrul cultural.

"Reîmburghezirea" "noii clase" și mimetismul calificat indulgent drept "occidentalism" constituieră incipiente promițătoare atât în Ungaria cât și în România. În cazul celei din urmă însă, în fața procesului de "funcționarizare" (Irina Bădescu), de augmentare a rolului social al noului activist, intelectualitatea "dezghețului" nu a reușit decât o regrupare "corporatistă", profesional-sindicală. O reformulare a modului de gândire în problema funcționalității sociale a intelectualilor români a fost amânată pentru vremuri mai "bune", pentru "mai târziu" sau ... prea târziu.

Astăzi, mai puțin receptivă la exigențele realităților social-economice greu elevabile la nivel apusean, intelighentsia ambelor țări rămâne fidelă, cu orice preț, "visului" occidental. Acesta e acum răspunsul oricărei întrebări vizînd opțiunile de orice fel ale noilor entități statale postcomuniste. Pentru diversificare, în contextul "orientalizării" vestului și "occidentalizării" estului (Ch. Gati), ideea "celeia de a treia căi" ocupă suficient spațiu editorial. Oricum, prin intermediul străvechiului element confesional-medieval și mai ales prin acomodarea profesionalismului cu atitudinea civică, *imitatio Occidente* nu reprezintă pentru visătoarea intelighentsie maghiară decât o legitimă întoarcere acasă. În acest timp, absentismul social-politic al intelectualității românești va prelungi, pînă la lehamite, discutarea "intrării" în Europa, a "acceptării" noastre în perimetrul spiritului european.

Andi Mihalache

MAI EGALI DECÎT ALȚII

Michael Voslensky, *Les maîtres de la Nomenklatura*, Paris, Belfond, 1989.

Conform *Marelui Dicționar Enciclopedic Larousse*, ediția 1984, nomenklatura, cuvînt rus la origine, desemnează posturile din nomenclatorul organelor de Partid și de Stat, din conducerea sectoarelor economic și social din fosta Uniune Sovietică. Termenul este valabil și pentru celelalte țări în care s-a desfășurat experimentul comunist, inclusiv România.

Cartea pe care o prezentăm aparține unui distins specialist în istoria Uniunii Sovietice, Michael Voslensky. Născut în 1920, la Moscova, Voslensky a lucrat în aparatul central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (P.C.U.S.), ajungînd membru în conducerea Academiei de Științe Sociale de pe lîngă Comitetul Central al P.C.U.S. ("Ștefan Gheorghiu" în versiunea sovietică). Profesia de bază, cea de istoric, a fost exercitată la Universitatea din Moscova pînă la emigrarea în fosta Republică Federală Germană. Aici a devenit director al Institutului de Cercetări Sovietice Contemporane din Bonn, cîștigîndu-și notorietatea printre sovietologi odată cu apariția, în 1980, a primei versiuni a prezentei

lucrări. Astfel, Voslensky scrie privind din interiorul sistemului, bazându-se nu atât pe o bibliografie impresionantă, cât pe propriile percepții și cunoștințe, fără a eluda operele clasice (Marx, Lenin, Stalin).

Deși analiza pomește, oarecum clasic, de la Marx și Engels, autorul precizează clar că-i consideră părinți, primii mentori politici și educatori ai nomenclaturii pe Lenin și Stalin. În esență, demersul lui Voslensky poate fi integrat în ceea ce numim carte de sovietologie, iar, conform cuvîntului introductiv, maniera de lucru prefigurată este cea a creionării unei galerii de portrete.

Prima secțiune a volumului trece în revistă activitatea lui Marx și Engels. Legătura cu secolul XX este realizată cu multă abilitate. Autorul relatează că Marx avea obiceiul de a se întreba *Ce-i de făcut?* Cel care a răspuns frământărilor sale a fost Lenin. Acesta, "revoluționarul", împreună cu Stalin, "dictatorul", face obiectul părții secunde, privitoare la părinții nomenclaturii.

Următoarele capitole sînt declarate "diadophilor", succesorilor lui Stalin. Este vorba despre Beria, Malenkov și ceilalți membri ai conducerii P.C.U.S. din momentul morții georgianului, dar, mai ales, despre "reformatul" Hrusciiov: evoluția sa de la stalinistul "fidel" la raportul secret și "debarcare". În fine, "epigonii", în frunte cu "imobilul" Brejnev, încheie lista.

Carierea lui Brejnev este interesantă pentru români și prin prisma episodului basarabean din cariera sa. Analizînd perioada în care Leonid Ilici a fost prim secretar la Chișinău, Voslensky face unele precizări utile asupra evoluției Moldovei dintre Prut și Nistru. Astfel, autorul vorbește despre raptul teritorial din vara lui 1940, despre deportările a sute de mii de moldoveni în Gulag, despre faptul că "limba moldovenească" nu diferă cu nimic de limba română, exceptîndu-se trecerea forțată la alfabetul chirilic. Bazîndu-se pe informațiile cuprinse în *Orizonturile roșii* ale lui Ion Mihai Pacepa, la pagina 123, Voslensky subliniază: "La ordinul lui Ceaușescu, serviciile de informații române au adunat date asupra rusificării Moldovei sub Brejnev. Apărea că între 1950-1952 acesta a deportat în Siberia peste un milion de români, pentru a-i înlocui cu ruși și ucraineni".

De asemenea, ca un amănunt nu lipsit de importanță, notăm faptul că șeful serviciului de propagandă al Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei sub Brejnev era un "oarecare" Konstantin Cernenko. Seria portretelor "epigonilor" este continuată de "intermediarii" Andropov și Cernenko, precum și Gorbaciiov, identificat cu Perestroika.

Ultima parte a cărții lui Michael Voslensky, semnificativ intitulată *Viitorul*, este mai degrabă una de previziune, bazată însă pe o riguroasă analiză, într-un moment în care existau numeroase variante în care situația putea să se dezvolte. Insistăm aici numai asupra a două elemente. Primul este legat de transformările din sînul nomenclaturii în condițiile perestrokăi, pe care autorul o apreciază ca un joc la "ruleta rusească":

"Schimbările în fruntea nomenclaturii sînt inevitabile, secretarii generali ai P.C.U.S. nu se pot sustrage legii generale: precum oamenii obișnuiți, ei sînt muritori. În țările de tip monarhic, schimbările au loc prin succesiune ereditară; în democrații, prin intermediul alegerilor. Sub regimul nomenclaturii, succesiunea este o «alegere» pur formală. În realitate, ea este rezultatul unei lupte pentru putere în sînul Biroului Politic și al Secretariatului Comitetului Central.

Aceste lupte antrenează întreaga nomenclatură. Membrii nomenclaturii, al căror scop în viață este de a cîștiga mereu o treaptă în plus în ierarhia conducătoare, sînt

participanți involuntari la acest joc de hazard foarte riscant. Regula constă în detectarea cât mai rapid posibilă a viitorului câștigător și de a te alătura acestuia. Miza este mare și este imposibil să te retragi din Partid, căci nomenclatura a adoptat o dată pentru totdeauna principiul după care «cine nu-i cu noi este împotriva noastră».

Nomenclaturii, de obicei atât de prudenți participă la jocul politic al «rutei ruse»" (pag.347).

Postulând că dictatura nomenclaturii este o reacție de tip feudal, Voslensky încheie cu un subcapitol care are un titlu profetic: *După Nomenclatură, libertatea!*.

Gheorghe Onișoru

ELITELE TRANZIȚIEI ROMÂNEȘTI

Stelian Tănase, *Revoluția ca eșec. Elite & societate*, Iași, Polirom, 1996, 200 p.

Violența este văzută de Stelian Tănase drept o certificare a imposibilului dialog dintre elite și societate în perioada ceaușistă, o consacrare a eșecului său în anii imediat următori lui 1989. În opinia autorului, eșecul revoluției noastre ar consta tocmai în perpetaarea unor stări de lucruri antedecembriste și, în special, clivajului stat/societate rezultat din anihilarea oricăror structuri intermediare susceptibile să relativizeze controlul asupra individului. Insuccesul proiectului legitimant al elitelor comuniste și incapacitatea de autogeneză a societății civile nu făcuseră posibilă înființarea lor într-un spațiu al negocierii care să faciliteze - la fel ca în zona centrală a continentului - *transferul* de putere și nu sîngeroasa ei *cucerire*.

Prin articolele reunite în această carte, ni se propun o serie de explicații și ipoteze legate de anevoioasa tranziție românească, totul gravitînd în jurul absenței unui pact social atît între diferitele niveluri ierarhice ale elitelor politico-economice cît și în relațiile cu o societate civilă aflată deocamdată într-un stadiu embrionar. Printr-o constantă comparare a realităților românești cu cele din Polonia, Cehoslovacia și Ungaria, Stelian Tănase evidențiază felul în care *natura* regimului comunist (dictatorial sau doar autoritar) a determinat modul de "succesiune" la putere (negociere, demisie forțată ori violența reciprocă stat-societate) și mai influențează încă, ritmul tranziției. Realismul pe care regimurile comuniste central-europene l-au manifestat față de certitudinea unui experiment (marxist) ratat, a făcut posibilă emergența unei societăți "secunde", constituirea contra-elitei și afirmarea ei ca atare, acomodarea păturii guvernante cu ideea necesității de a negocia și de a-și asigura, astfel, o repliere "onorabilă" în sectorul managerial.

Conservatorismul "noii clase" promovate de Ceaușescu a făcut iluzorie fie și *ideea* de circulație a elitelor, refuzîndu-se categoric existența oricărei dizidențe și cu atît mai mult a unei contra-elite legitimate de un coerent program-alternativă. Alergică la orice punere în discuții a monopolului ei politic și economic, nomenclatura din imediata apropiere a "clanului" Ceaușescu va cădea victimă geloziei cu care și-a apărat privilegiile. Fricile ei sînt fricile *exemplare* ale comunismului, conștientizarea acelor pericole care îl puteau desființa ca teorie și practică a guvernării: *trecutul* (decî memoria), posibila *revoltă* a

maselor (deci contestarea milenarismului său), *deschiderea* (adică expunerea la examenul realității), complexul de culpabilitate sau, mai corect, teama de a fi *culpabilizat* (cu alte cuvinte, problema responsabilității), *pragmatismul* în subsidiar *antiutopic* (ideologia "decadată" se perpetua prin practica politică pe care o prescrisese). Deci frica de societate, refugiul în ideologie, tăierea violentă a oricărei punți de întoarcere spre dialog, au implicat dispariția acestei nomenclaturi odată cu sistemul de care s-a legat inextricabil. Întrucât selecționarea ei se făcuse pe criterii de *clasă* (deci ideologice) și nicidecum *profesionale*, decembrie 1989, i-a propulsat pe acei activiști pînă atunci ținuți departe de vîrfurile ierarhiei partinice: "noua nouă clasă" cuprinzînd tehnicieni, specialiști, ex-directori etc. Acești s-au substituit, parțial, vechilor culturmici recrutați de Ceaușescu după criteriul obedienței față de propria-i persoană și, în decembrie 1989 eliminați împreună cu acesta din prim planul politicii românești. Nomenclatura a reușit, deci, să se mențină "în top" doar în măsura în care și-a putut converti capitalul *politic* într-unul *economic* prin intermediul unei calificări profesionale superioare.

Totul stă sub semnul continuității... Tradițiile autoritariste și paternalismul etatist, relațiile politice personalizate pe care regimurile *ante-* și *post-*decembriste le-au cultivat sînguincios, au făcut ca tranziția să rămîna o "întreprindere" de stat. Ca și predecesoarea ei, elita guvernantă a democraturii anilor '90 a preferat colaborării, controlul nemijlocit al societății, alăturînd cvasimonopolului economic al statului și cel al informației. Incapacitatea societății noastre de a-și sublima voința într-o veritabilă contraelită care să-i fie purtătoare de cuvînt, a făcut ca și după 1989, cele două segmente sociale - elită și societate -, isterizate într-un dialog al surzilor, să apeleze deopotrivă la "argumentul" ultim al violenței. Astfel, lucrurile nu s-au precipitat spre o schimbare care să îndreptățească uzitarea unor termeni din aria semantică a cuvîntului "revoluție", ci, dimpotrivă, anii '90 atestă o deprăntată continuitate: supraviețuirea mai mult sau mai puțin clandestină a vechii elite, dublată de evidenta debilitate a alternativei ei democratice. Nu poate surprinde, deci, "exorcizarea" noilor centre de putere abia conturate, supraviețuirea sistemului clientelar și mai ales a caracterului *oligarhic* al regimului. În definirea ei, "noua" burghezie românească are exnomenclatura drept reper obligatoriu: fie o include, fie îi este subordonată. "Creație" a statului, "noua" burghezie posedă o dubla identitate care i-a permis - în contrast cu zona central-europeană - să oscileze între cele două registre ale puterii: decizia și resursele. Un singur amendament: actualmente, alternativa la guvernare, sau mai corect spus, prezumția ei, face ca *proprietatea privată* și nu *funcțiile*, să garanteze privilegiile conservate.

Stelian Tănase întrevade deznodămîntul tranziției în imperativul *colaborării* elitelor, în renunțarea la proiectul excluderii reciproce din viața politică. Dacă acest scenariu conciliator ar fi fost viabil într-o perioadă pe care nu îndrăznim încă să o numim "Vechiul Regim", credem că în condițiile de azi, această "conlucrare" nu s-ar dovedi tocmai potențatoare din perspectiva ritmului schimbării și mai ales a purificării morale a scenei politice românești. Idei de colaborare - greu de tradus acum în praxisul politic - i-am prefera autenticitatea unei competiții care să decidă calendarul alternației la putere în funcție de gradul de adecvare al programelor de guvernare la cerințele unei societăți civile emancipate (?) de sub tutela statului. Chiar și așa, nu putem să nu observăm că inițiativa primordială revine din nou statului, de vreme ce efortul autoformativ al societății civile și antiizolaționist al contraelitei care s-o reprezintă, rămîn, cu o funestă fidelitate, într-o zonă a subsidiarului. Această situație nu este altceva decît scadența plătită acutei lipse de cultură și practică

politică - singurele care ar putea acționa în mod eficace asupra mentalităților paternalist-autoritariste pe care nici contraelita românească nu și le reprimă, preferînd, în locul legitimării, un discurs victimizant. Sau, mai grav, dacă luăm în considerație scenariile pe care autorul ni le propune în finalul lucrării, putem conchide (liniștiți?) faptul că în ciuda celor șapte ani de la căderea comunismului - pe care atît de echivoc și de tămător îi numim "de tranziție" - nu putem formula încă o prognoză pertinentă. Totul este deci, posibil și deschis oricărui rezultat. Ne rămîne să credem că transferul de *putere* - alternativa democratică cu care ne autoflatăm din noiembrie 1996 - nu va mai fi, în mod obligatoriu și unul de *resurse*, așa cum s-a petrecut în 1989. Paritatea de forțe - politică pe de o parte, economică pe de alta - se va impune, sperăm, de la sine, îndepărtînd pericolul unui cumul zdrobitor și încă posibil.

Andi Mihalache